

OD DEZINFORMACE K VLASTNÍMU PŘESVĚDČENÍ

MAREK PREISS

Úvod

Cílem této historizující poznámky je ukázat vliv dezinformací (nepravdivé informace, která je záměrně šířena za účelem oklamání) na jedince na příkladu vazební zkušenosti psychologa Iva Pondělíčka (1928–2019) a také schopnosti jedince dezinformacím odolávat a poukázat rovněž na proměnné, které to umožnily. Psycholog Ivo Pondělíček totiž jako jeden z mnoha komunistickou vazbu nejen zažil, ale byl schopen prožitky reflektovat a publikovat, čímž autoritativní režim opět urazil. Schopnost a odvaha k písemné reflexi takové zkušenosti je v československé psychologické obci ojedinělá.

Profesor Ivo Pondělíček byl energický, činorodý a neúnnavný klinický psycholog, který by se možná v lepších politických podmínkách stal obecně uznávaným malířem, psychiatrem, estetikem, teoretikem umění nebo spisovatelem. Téměř tím vším se stal, ale spíše režimu navzdory. Publikoval minimálně 20 knih, první byla *O lidech nervosních: populárně o neurosách i podmínkách jejich vzniku v Karlovarském kraji* (1958) a další *Neuróza a naše zdraví* (Státní zdravotnické nakladatelství, 1960). Napsal řadu dalších: *Fantaskní umění: jeho vývoj a souvislosti* (1964); *Čtyři eseje z Labyrintů duše* (1992); *Svět k obrazu svému. Příspěvky k filmovému vědomí a videokultuře* (1998); *Od Flauberta k bovarismu* (1991) aj.

Pondělíčkoví blízký byl spisovatel Milan Kundera, znal se také dobře se spisovatelem Bohumilem Hrabalem, novinářem Jaroslavem Dreslerem, psychologem Zbyňkem Havlíčkem, malířem Liborem Fárou, psychologem Františkem Engelsmannem, psychiatrem a psychologem Svetozárem Nevolem, malířem Jiřím Kovaříkem, spisovatelem a dramatikem Ladislavem Smočkem, filozofem Ivanem Svitákem aj.

V praxi se věnoval hlavně psychologii popálenin a sexuologii. Za článek o psychologii popálených dostal Ramelotovu cenu v roce 1986 a cenu J. Laing Memorial Prize Essay v roce 1987. V sexuologii publikoval řadu populárně naučných knih. Sám se považoval za žijícího ve společnosti s tím, že „žijete-li svým stylem outsidera, málokdo od vás čeká nějaký významný čin“ (1). Rozsahem svých aktivit, činorodostí, extraverzí, tvořivostí připomíná jeho naturel profesora Cyrila Höschla.

Záměr tohoto textu se vztahuje k období Pondělíčkovy mládí a studií. Obor psychologie studoval od roku 1947 na brněnské Filosofické fakultě: během studia zažil politické změny, kádrování na fakultě, odmítnutí prof. Rostohára pro jihoslovanský původ a přesun oficiálního akcentu na ruskou psychologii, přednášení reflexologie. Nic ale nenavědčovalo tomu, že přijde tak prudký a neočekávaný zvrát. Ten předznamenala komunistická ideologie prolnutá do změny právních norem.

Po komunistickém převratu byl zásadní deformací práva Zákon na ochranu republiky č. 231/1948 Sb., který stanoví, např. podle § 3, bodu 1, že „kdo veřejně nebo před více lidmi nebo více lidí pobuřuje proti republice, proti její samostatnosti, ústavní jednotnosti, její územní celistvosti nebo proti jejímu lidově demokratickému zřízení, její společenské nebo hospodářské

soustavě nebo její národní povaze, zaručeným ústavou, bude potrestán pro přečin tuhým vězením od tří měsíců do tří let“. V Československu velké politické procesy začaly v roce 1950 (2), kdy „teror, popravky a vysoké tresty měly zastrašit ty, kteří nechtěli přijmout únorový diktát, komunistickou ideologii, násilnou kolektivizaci venkova, cenzuru knih, tisku, rozhlasu, omezení náboženských svobod a pošlapání základních lidských práv“ (2); někteří soudci byli agenti StB nebo konfidenty. Krátce po Pondělíčkově zatčení, 25. října 1948, vznikl také zákon o táborech nucené práce.

Zatčení Iva Pondělíčka podle Zákona 231/1948 Sb. se uskutečnilo v roce 1949. Cílem StB bylo dozvědět se o odbojové skupině, která ve skutečnosti neexistovala. Příčinou zatčení byl kamarádský vztah s redaktorem Jaroslavem Dreslerem z Lidových novin (později v emigraci ze Svobodné Evropy), kterému pomáhal s útekem ze země. Udačcem Iva Pondělíčka byl důvěrný kamarád Jaroslava Dreslera. Pondělíček byl zadržen tři týdny před jedenadvacátými narozeninami, jako neplnoletý podle tehdejších zákonů. Zatčen byl 29. května 1949 v Brně šestičlennou skupinou StB. Jeho udačce byl později nasazen k němu do cely ve věznici na Orlí místního velitelství Národní v Brně. Věznice měla kapacitu 80 míst. Byli zde umísťováni vězni Státní bezpečnosti, Národní bezpečnosti i vězni finančních úřadů. Pondělíček byl také StB vyslýchán opakovaně na úřadovně StB v Brně v Příční ulici. Strávil rok ve vyšetřovací vazbě.

Zážitky z věznění

Pondělíček později, v roce 1968, publikoval svoje zkušenosti z vazby ve formě analyzujícího článku v Literárních listech (3), který předznamenával konec jeho práce ve Filmovém ústavu, kde vedení pokládalo „tento článek v určitých částech za útok na základní obranné síly socialistické společnosti“. Jak vypadal pokus o zlomení jeho osobnosti a osobností dalších podobných nešťastníků? Jako psycholog se Pondělíček snažil porozumět, jakým procesem prošel.

Popisuje úmyslné šíření dezinformací za účelem ovlivnit a zmanipulovat příjemce s tím, že „k dezorientaci zatčeného a vyslýcháného přispívalo například systematické užívání lží, slibů a falešných prohlášení“ (3). Popisuje metody používané podle osobnosti vyšetřovaných. Referenti StB např. přesvědčovali věřící „pachatele“, že se nechovají dostatečně morálně. Pak „není obtížné ukázat takovému vězni, že se nechoval „křesťanský“ (dezinformace) a prohlubovat v něm pocit provinění“ (3), že svým nemorálním chováním sám vlastním přičiněním ublížil lidu. S úmyslem ovlivnit vězněného k přiznání tak sloužily konspirační teorie, používány byly techniky heterosugesce (vyšetřovateli), která se změnila v autosugesce (vězně). Vězni věřící v humanismus měli pocit podvodu (humanismus selhal, nastoupila diktatura) a získali pocit deziluze, spojený s frustrací. To zasahovalo spíše ty, kteří v humanismus komunismu stále věřili. Pocit, že nerozumí primitivům páchajícím násilí oslabovalo pocit vlastní identity, zvýrazňovalo zmatek, „kdo jsem“, když se tolik lišil od těch druhých.

Jak Pondělíček píše, „na zcela vyčerpaném duševním terénu jejich obětí se referentům dařilo budovat úplně nové, sugestivně vštěpované stereotypy“,

vlastně novou představu, „teorii“, např. že jsou součástí systému, kterému se oba (referent i vyšetřovaný) musí podrobit, proto je potřeba, aby vyšetřovaný byl např. bit. Pondělíček popisuje různé triky používané referenty, kde kromě fyzického nátlaku přicházela „přátelská“ tvář referenta, která využila vyčerpání a potřeby podpory ze strany vězněného a která utvrdila „spojenectví“ mezi nimi. Popisuje také dlouhá čekání na výslechy v kontrastu s rychlostí převozu, kdy měl zavázané oči: „*Něco chtějí rychle vědět, co si oni pomalu vymysleli a co jim nikdy nebudu moci říct, protože to – ani rychle, ani pomalu – nevím, za což mě stihne trest v podobě baštonády na té jediné židli v místnosti*“. Popisuje zvrát v signalizaci, ve smyslu ztráty představy, co bude v průběhu výslechu a při dalším výslechu následovat (a popisuje různé formy bití, které označuje jako „baštonádu“).

I když měl vyšetřovaný mezi výslechy možnost použít, slovy Daniela Kahnemana, pomalé myšlení k analýze metod StB, exhauscce oslabovala vnitřní odpor. Pondělíček popisuje výslechy takto: „*Nechci vzpomínat na mučivé noční výslechy. Od deseti večer do šesti do rána řvaní, mlácení do chodidel, žeber. „Příznej se! Kudy Dresler utekl? Tys chtěl zdrhnout taky! Příznej se!*“ Věděl jsem, že se Jaroslav Dresler, kolega z brněnské redakce Lidových novin, *chystá odejít, ale bylo mi jasné, že to nesmím přiznat. To by byl konec. Když mě tloukli moc, blesl jsem, že to vzal přes Cheb, a nad ránem jsem odmítl podepsat protokol, že to tak nebylo, že nic nevím. Vyšetřovatel Jambor ho vztekle roztrhal a další noc mi naložili o to víc.*“ Nepodepsání smyšleného doznání jej uchránilo od odsouzení soudem, po kterém by pravděpodobně následovalo další věznění.

Pondělíček popisuje, že byl ve vězení ve věku jednadvaceti let pokřtěn farářem Jožkou Huškou na cele číslo 25. Popisuje, jak se upnul k církvi jako snad „*k jediné pomyslné síle namířené proti komunismu*“. Vzpomíná, že byl pokřtěn jako poslední z jejich rodiny, maminka byla katolička, otec z rodu sedláků byl křtěný, ale z církve vystoupil. V cele došlo k řadě setkání s jinými nespravedlivě vězněnými, např. na cele byl „*s Petrem Křivkou, toho oběsili v jedenapadesátém. V Londýně patřil k osobním strážcům prezidenta Beneše. Provoz dostal taky Josef Robotka, vojenský představitel Rady tří na Moravě, který za války spolupracoval s parašutisty. Robotku ale u nás, na cele číslo dvacet pět, dlouho nenechali. Popravili ho ve dvaapadesátém na Pankráci*“.

Po návratu z vězení ho otec poslal v zimě 1950 do vsi Zbožnov u Chrudimi, aby se politicky ukryl. Zde strávil část zimy 1950: „*Přišlo na mě udání, měli jsme několik domovních prohlídek, a tak mi tatínek řekl: Jeď raději na čas na Vysočinu.*“

Pondělíček popisuje, jak se již na svobodě snažil uniknout šikaně vládnoucího režimu. Neunikl úplně, zatčen byl ještě jednou na dva měsíce, ale nakonec ho tajná policie propustila. Poté měl s StB problémy ještě jednou: udal ho pacient svému referentovi StB, že byl Pondělíček z politických důvodů zavřený. V roce 1953 byl odveden k Pomocným technickým praporům (PTP) na Zelenou horu u Nepomuku. Jeho rodina výrazně zchudla v roce 1953 po vládní „měnové reformě“. Nevěřil, že z politických důvodů dostuduje psychologii, ale nakonec se mu to povedlo a s odstupem svoje prožitky konzistentně popisoval (1: 4–6).

Reflexe

Jak popisuje Ivo Pondělíček v článku z roku 1968, měl později možnost jako klinický psycholog důvěrně mluvit s lidmi odsouzenými podle Zákona č. 231/1948 Sb. Podle Pondělíčka StB prováděla mentiditu (brain washing, podle vězněného autora *vraždu lidské osobnosti*) a donutila uvězněné k doznání, které je i názvem knihy Artura Londona; Pondělíček ji dobře znal. Pondělíček ale na rozdíl od mnoha jiných, včetně Artura Londona, smyšlenou vinu nedoznal.

Pondělíček si byl vědom závažnosti situace, protože „*bijci a tyrani se na nás, neznámých a bezvýznamných studentech, živnostnících, inženýrech, právnících, později i farářích, zatím jenom cvičili na velké politické procesy s významnými osobnostmi, jako byli třeba Milada Horáková nebo Závěš Kalandra*.“ Trest smrti nad Miladou Horákovou (8. 6. 1950) aj. byl vynesen téměř v době Pondělíčkovy věznění. Připomeňme, že Závěšovi Kalandrovi se stala osudná analýza stalinských procesů a Ivovi Pondělíčkovy analýza metod StB s tím rozdílem, že Kalandra za pochybnosti o komunismu 30. let zaplatil později životem, Pondělíček za podobný akt v 60. letech „jen“ dlouhodobou šikanou, ústřky a nemožností věnovat se rozvoji svých talentů.

Pondělíček si klade otázku, jak mohli inteligentní bytosti podlehnout metodám referentů StB, do jakých podmínek byli vmanipulováni, jak lze zabít lidskou důstojnost. Pondělíček popisuje několik proměnných – vazební situaci, fyzický, psychický nátlak a kriminalistické triky. Obvinění často projevovali věznilům vděčnost. Pro referenty byla důležitá rychlost zlomení jedince, protože také za tu byli honorováni. Psychologický nátlak byl účinnější než fyzický. Změna psychiky vyšetřovaného postupovala od heresugesce k autosugesce, od interpretace vnějších faktorů referentem až po zvnitřnění těchto informací odsouzeným. Docházelo ke ztrátě identity. Samovazba někdy vyústila ve vazební psychózu, ale referenti se snažili ji přerušit před propuknutím závažné psychopatologie, aby byl vězeň schopen úkonů, které potřebovali, tedy doznání. U vězňů byl přítomen permanentní strach, který se nedá nahradit ani soudržností vězňů.

Pondělíček popisuje různé formy fyzických trestů, mj. kolotoč, kdy vězeň musel chodit se zavazanými očima dokola a nevěděl, odkud přiletí rána, stupňoval se výsměch. Pracovníci StB zkoušeli drogy (benedrin), po kterých se vězni odcizovali sami sobě a dlouhodobě pociťovali dezorientaci. K té přispívali lživé sliby, např. že příště bude bití více (ale paradoxně ho pak bylo málo a obráceně). Vězeň ztrácel stále více sil. Popisuje tělesné projevy po dlouhém nuceném stání, po opakovaných buzeních aj. Popisuje „falešnou projekci“, kdy se referent StB stává pro vězně „přítelem“, protože jeho „přítel“ je přinucen systémem, aby s ním takto zacházel.

Ivo Čermák (7), se domnívá, že „*rodinný rhizome a průprava francouzskou existencialistickou filozofií jej pravděpodobně uchránilo od zhroutění, které mu v důsledku traumatického zážitku brozilo*“. K tomu lze přidat nízký věk (pouhých 21 v roce 1949), zřejmě fyzickou a psychickou odolnost a štěstí, že byl propuštěn a neskončil na popravišti jako v roce 1950 již zmiňovaný Závěš Kalandra.

Měl také odvalu, protože své prožitky publikoval a zmiňoval se o nich opakovaně v rozhovorech v roce 1968 a po roce 1989 (8). K tomu přidal na konci 60. let i další kritiku režimu (9), kdy v článku o Palachově smrti v Zítřku napsal: „*Kdyby se obětoval někdo mocnější, vlivnější a známější, kdyby se postupně zapálila většina výkonného výboru ÚV KSČ, kdyby se zapálili tajemníci a ministři, nebylo by to v tuto chvíli tak otřesné a tvrdím ani tak významné*“. To, co z dnešního pohledu působí jako humorná nadsázka, muselo být pro komunistický režim nepřijatelné.

Text o traumatu, který napsal mnohem později a týkal se popálenin, lze aplikovat i na něho a zpracování vězeňské situace: „*Traumatické zkušenosti patří vlastně k normálním každodenním zážitkům. A v normálních případech se také daří většinu situačních traumat reformovat, úspěšně zpracovat – avšak tyto aktivní pokusy o obranu jsou sluchitelné jen s jednotným, integrovaným systémem osobnosti. Když se trauma zpracovat nedá, probouzí v osobnosti přinejmenším hlubokou úzkost a integrace osobnosti se pak výrazně mění*“ (10: 216–17). Podobně pokračuje text o možné hloubce dezintegrace poškozeného:

„... počáteční, beztvářá, všepohlcující úzkost nemocného, jenž se ocitl v ohrožující situaci, se snižuje jakoby za každou možnou cenu, například

i vznikem bludů a halucinací, tedy vlastně nejzazšími a nejhlubšími obsahy psychopatologické symptomatologie. Jinak řečeno, ponor do autistického světa psychózy dává zapomenout na obnisko nemoci, provokované a zanáčené úzkostí... Tento typ neobvyklého „popření“ je sice jen jakousi náhražkou aktivní obrany, ale mezi ní a aktivním pokusem o zpracování traumatu není de facto kvalitativní rozdíl“ (10: 109, 217).

Při četbě Pondělíčkovy bilancování životních zkušeností v knize *Outsiderova zpověď* se zdá, že v důsledku věznění netrpěl traumatickým stresem. Popisoval ale velmi stručně tělesné projevy traumatu. Jako důsledek stresu z věznění se u něho projevoval vysoký krevní tlak a po mlácení měl poškozená chodidla. Je ale také patrné, že proti traumatickému stresu využíval zralé obranné mechanismy – humor, který měl rád ve formě grotesky. Byl schopen získat vysokou

míru sociální opory díky bohaté síti různorodých přátel, kolegů a příznivců. Je příkladem člověka, který indoktrinaci, pokus jej prostřednictvím dezinformací a fyzických trestů zlomit, se ctí ustál.

Tato publikace vznikla za finanční podpory Operačního programu Jana Amose Komenského (OP JAK), kterou poskytlo MŠMT (reg. č. CZ.02.01.01/00/23_025/0008715).

*doc. PhDr. Marek Preiss, Ph.D.
Národní ústav duševního zdraví
Topolová 748
250 67 Klecany
e-mail: marek.preiss@nudz.cz*

LITERATURA:

1. Pondělíček I. *Outsiderova zpověď*. Vzpomínky a reflexe. Praha: Pragma; 2007. 343 s.
2. Pondělíček I. Jak zabít lidskou osobnost. *Literární listy*. 1968 Jul 11;20:3.
3. Kratochvíl, V. *Žaluji*. Díl I. Praha: Česká expedice; 1990. 277 s.
4. Zapletal M. Dva opožděné nekrology (Roger Scruton a Ivo Pondělíček) [Internet]. [cited 2025 Sep 15]. Available from: [https://www.transkulturnikomunikace.cz/aktualita/dva-opozdene-nekrology-roger-scruton-a-ivo-pondelicek/a-Rozhovor-s-Ivo-Pondelickem-Iluminace.2010;22\(4\):151-9](https://www.transkulturnikomunikace.cz/aktualita/dva-opozdene-nekrology-roger-scruton-a-ivo-pondelicek/a-Rozhovor-s-Ivo-Pondelickem-Iluminace.2010;22(4):151-9).
5. Zemřel sexuolog, psycholog a filmový teoretik Ivo Pondělíček. Jeho život by vydal na román [Internet]. Český rozhlas [cited 2025 Sep 15]. Available from: <https://budejovice.rozhlas.cz/zemrel-sexuolog-psycholog-a-filmovy-teoretik-ivo-pondelicek-jeho-zivot-vydal-na-7047194?player=on>
6. Zemřel psycholog, sexuolog a spisovatel Ivo Pondělíček. Politici nás zásobují nemilosrdnými lžemi, říkal [Internet]. *Literární noviny*. [cited 2025 Sep 15]. Available from: <https://pravednes.cz/>
7. Čermák I. Ivo Pondělíček: groteskno ve službách ega. In: Čermák I., Šíkl R. (editors). *Příběh československé psychologie I*. Praha: Portál; 2021.
8. Čermák I. Outsider vítězem. 2007;23(8):20–1.
9. Pondělíček I. Neopakovatelné rozhodnutí ducha. *Zítřek*. 1969;2(3):5.
10. Pondělíček I. *Labyrinty duše a Bída psychologie*. Praha: Prostor; 2016.